

ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА В ПТНЗ СФЕРИ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ

Сучасні прискорено-динамічні зміни в усіх сферах життєдіяльності людини і, найперше, на ринку праці ускладнюють проблеми професійної адаптації фахівців різних профілів. Оскільки професійна адаптація узалежнюється, найперше, рівнем професійної підготовки, то саме цей контекст є визначальним у навчально-педагогічній діяльності освітніх закладів. Затребуваність нинішнього ринку праці у високоякісних робітниках [3], постійне зростання попиту на фахівців сфери послуг засвідчують роль професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) у їхній підготовці.

Зростаюча значущість правознавства у професійній підготовці посилюється розвитком ринкової економіки, яка базується на різноманітності форм власності, складній системі взаємозв'язків і взаємовідносин між господарюючими суб'єктами. Ринкова економіка посилює регулятивну функцію права, його цінність як інструмента організації і впорядкування соціального життя, засобу вирішення завдань, пов'язаних з економікою й іншими сферами. Виступаючи активним суб'єктом на ринку праці, людина змушена самостійно ініціювати та здійснювати свою практичну діяльність шляхом пошуків кращого місця праці, способів професійного зростання, здобуття іншої професії, вдосконалення міжособистісних контактів, активної взаємодії на ринку праці з іншими його суб'єктами. Вміння захищати власні інтереси та права в умовах конкуренції є такими ж необхідними, як і, наприклад, вміння реалізувати політичні права чи особисті свободи.

Розвиток ринкової економіки і, пов'язаного з нею ринку праці, все виразніше стає провідним чинником формування професійної культури виробничого персоналу, має максимально враховуватися в процесі здійснення правової підготовки учнів ПТНЗ. При цьому з поля зору викладача права не мають випускатися як суспільно-громадські реалії нашого сьогодення, так і тенденції до глобалізації суспільного розвитку.

Тобто вивчення правознавства у ПТНЗ детермінується посиленнями його значущості в підготовці конкурентноздатних кваліфікованих робітників та актуалізує розгляд проблеми викладання названого предмета у контексті професійної адаптації.

Проблема адаптації особистості, в тому числі й професійної, до ринкових умов привертає увагу дослідників різних галузей науки: філософів, психологів, соціологів, педагогів, економістів, медиків та ін. Психолого-педагогічні аспекти професійної адаптації аналізуються у працях вітчизняних учених В. Андрущенко, О. Галуса, І. Зязюна, В. Кременя, С. Максименка, Н. Ничкало, Н. Побірченко, В. Семиченко та ін. Теоретико-методичні засади професійної адаптації в процесі викладання гуманітарних предметів у ПТНЗ досліджують науковці відділу гуманітарної освіти Львівського науково-практичного центру Г. Васянович (керівник), С. Вдович, О. Музальов, В. Онищенко, Л. Руденко, А. В. Шиделко. Мету написання нашої статті ми пов'язуємо зі спробою окреслення теоретичних і методичних засад професійної адаптації в процесі викладання правознавства у ПТНЗ сфери обслуговування.

Першою головною умовою забезпечення успішної професійної адаптації майбутніх фахівців, на нашу думку, є неухильне дотримання педагогами ПТНЗ принципу професійної спрямованості навчання.

Принцип професійної спрямованості у діяльності викладача-предметника реалізується шляхом створення відповідних організаційно-педагогічних умов навчання, відбору та структурування змісту навчального матеріалу, використання таких методик викладання, які сприятимуть формуванню в майбутніх фахівців знань, якостей і вмінь, необхідних для

адаптації до подальшої професійно-трудової діяльності, до загальнокультурних цінностей, до постійного професійного й особистісного розвитку [1].

У єдності ціннісно-нормативних, діяльнісних, психофізіологічних і соціально-психологічних аспектів, що взаємопов'язані та постійно взаємодіють між собою Н. Ничкало вбачає сенс професійної адаптації як різновиду соціальної адаптації.

Професійно спрямоване викладання предмета «Основи правових знань» у ПТНЗ уможлиблюється також врахуванням специфічної ролі права в соціальному житті, в регулюванні суспільних відносин і посиленням його значущості в динаміці суспільно-цивілізаційних змін.

Розуміння та тлумачення цінності права як регулятора суспільних відносин сприятиме прогнозуванню професійного, загальнокультурного й особистісного розвитку. А це, в свою чергу, уможлиблюється врахуванням специфіки навчального предмету «Основи правових знань».

Зазначена специфіка навчального предмету зумовлена специфікою самого права, виявом якої є зорієнтованість не стільки на описування та пояснення соціального життя, скільки на його організації й впорядкування [4, с. 28]. На думку фахівців, якщо в процесі викладання правознавства акцентувати лише на знаннєві аспекти і не враховувати зазначену специфіку предмета, то розуміння права учнями буде абстрактним, декларативним. Це особливо є небезпечним для учнів професійно-технічних навчальних закладів як потенційних клієнтів ринку праці. Саме ринок праці стає провідним чинником формування правової культури в єдності з професійною культурою. Вміння захищати власні інтереси в умовах ринкової економіки, яка формується в Україні, є так само необхідним, як і, наприклад, уміння реалізовувати політичні права особистості, свободи громадян.

Викладання правознавства у ПТНЗ в контексті професійної адаптації пов'язано зі складністю права, як у сенсі розуміння права, так і в сенсі дидактичному. Складність права як об'єкта розуміння, на думку філософа В. Кузнецова є багатоаспектною проблемою і має кілька вимірів. Право змінюється зі зміною певної соціально-політичної системи. Відповідні суспільні зміни викликають потребу прискорених перетворень в усіх сферах, в тому числі й правовій. Створення різноманітних кодексів, зведення все нових і нових законів, диференціація правових систем на різні галузі та підгалузі породжують інформаційну складність права [5, с. 56-58].

У цьому зв'язку науковець вказує на об'єктивну і суб'єктивну інтегральну характеристику труднощів права. Об'єктивна – пов'язана з інформаційною складністю всякої правової системи та відображає кількість і якість інформації, яку необхідно засвоїти й осмислити. До того ж об'єктивна складність права зумовлена його багатофункціональністю. Серед найхарактерніших функцій права виділяються такі: механізм розв'язання конфліктних ситуацій; упорядкування суспільних і громадських відносин, що сприяє зростання суспільних благ; регулювання міжособистісних стосунків, відносин між об'єднаннями; регулювання людської поведінки; важливий інструмент досягнення людиною своїх цілей; засіб захисту законних інтересів людини; засіб відновлення соціальної справедливості; підстава для покарання злочинців. Окрім цього право, як і будь-яка інша складова соціальної системи, взаємодіє з іншими системами та феноменами, а також із політикою, економікою, природничими, соціальними, гуманітарними науками, гуманістичними й расовими концепціями.

Об'єктивна складність породжує суб'єктивну, що висвітлює, в свою чергу дидактичну, пов'язану з труднощами для навчання-викладання і навчання-учіння правознавства [5, с. 56-58].

За результатами нашого дослідження, для багатьох учнів, які починають вивчати правознавство у ПТНЗ, цей предмет здається нецікавим, нудним і занадто складним та незрозумілим. Такий погляд на цей предмет в учнів пов'язується з необхідністю засвоєння значної кількості законів, норм, процедур, приписів, які, до того ж, постійно змінюються, уточнюються, доповнюються тощо. Це засвідчує правильність критичної оцінки правової освіти, яка здебільшого зорієнтована на знаннєвий підхід і недостатньо спрямована на донесення до свідомості учнів процесуального характеру норм і правил.

Для виявлення правового досвіду, знаннєвої підготовки учнів ми спільно з викладачами предмета «Основи правових знань» провели анкетування серед учнів ПТНЗ сфери обслуговування. На питання анкети «Які правові проблеми Вас особливо хвилюють?» відповіді учнів поділилися так: особисті права, обов'язки та свободи – 100%; правове регулювання в галузі побутового обслуговування – 25%; правопорушення, злочини і покарання за них – 50%; корупція – 40%; права й обов'язки подружжя, батьків і дітей – 25% [2, с. 34].

Правомірно з наведених тут та інших відповідей постають питання: чому учнів більше хвилюють проблеми міжнародного тероризму, корупції, правопорушень, злочинів, а не правове регулювання в тій галузі, до роботи в якій вони себе готують? Чому лише четверта частина учнів вірить у дієвість і справедливість права? Чи не тому, що на формування їхньої правової свідомості більший вплив має інформація з мас-медіа, а не правова підготовка, яку вони набули до вступу в ПТНЗ?

В умовах сучасної інформаційної інтенсифікації знань простежується, принаймні, дві позиції стосовно головної складової традиційного навчання - знань. Одні науковці вважають, що потрібно перенести акцент із засвоєння знань, як мети - на засвоєння знань, як засобу; інші - доводять необхідність глибокого і ґрунтового засвоєння предметних знань, як фундаменту подальшого їх розвитку.

Стосовно правничих дисциплін аргументується ще один підхід, а саме: перенесення уваги на процесуальний аспект. Схвалюючи необхідність вивчення всіх галузей права у змісті правової підготовки учнів ПТНЗ, прихильники такого підходу все ж пропонують більше зосередити увагу на дію різних правових норм на практиці.

У державній програмі з правознавства для професійно-технічних навчальних закладів наголошується, що навчальний матеріал курсу має стати основою правових знань, необхідних майбутньому робітникові для якісної професійної діяльності, формування самостійних суджень, усвідомлення своєї життєвої позиції в суспільстві. Кожний робітник у своїй професійній діяльності безпосередньо чи опосередковано вступає у правові відносини, зустрічається з правовими проблемами у реальному житті, що потребують наявності умінь застосування правових знань. Набуті правові знання допоможуть прийняти правильно обґрунтовані рішення у багатьох складних виробничих і побутових ситуаціях.

Виходячи з вимог принципу професійної спрямованості навчання, викладачі правознавства професійно-технічних навчальних закладів Львівщини створили творчу групу, яка врахувавши надану Міністерством освіти та науки можливість вносити зміни в розподіл навчального часу, запропонувала свої варіанти вивчення курсу. При цьому, акценти зроблено на формуванні в майбутніх робітників правових знань відповідно до їхньої професії.

Особлива увага приділяється вивченню тем: «Цивільне право і відносини, що ним регулюються», «Господарство і право», «Захист господарських прав та інтересів» тощо. В умовах ринкових відносин працівник потребує додаткового правового захисту, у зв'язку з цим при характеристиці трудового права акцентується розкриття сутності захисних функцій права, з'ясування змісту норм, що гарантують права та свободу людини у сфері праці, підходів щодо суб'єктів права, оскільки, у чинному законодавстві України відсутні чіткі критерії визначення поняття «роботодавців» як суб'єктів трудових правовідносин.

Уточнено також зміст тем: «Право – соціальна цінність, складова частина загальнолюдської культури», «Поняття ознаки правової держави» з урахуванням прогнозів і перспектив розвитку української держави й суспільства та нового чинного законодавства, систематизованого станом на 1 вересня 2006 р.

На наш погляд, суттєвим є окреслення домінанти соціальної цінності права. Першочергово увага викладачів звертається на розгляд держави та права як результату еволюції людського суспільства. І, на відміну від державної програми, в іншому порядку розглядається послідовність вивчення тем. Зокрема, після тем: «Держава і право, як результат еволюції людського суспільства», «Загальна характеристика держави», «Держава і громадське суспільство», «Засади правової держави», «Значення правосвідомості та правової культури у побудові правової держави» пропонується розглядати проблеми права у житті

кожної людини, особистості, права як цінності, однієї із засад державного та суспільного життя, принципів права його морально-етичної природи, правомірної поведінки та юридичної відповідальності.

Такий підхід є, на нашу думку, логічним і виправданим. У такому випадку по-перше, чіткіше забезпечуються вимоги дидактичного принципу послідовності й наступності викладу матеріалу, адже творчі педагоги-викладачі врахували рівень підготовки учнів при вивченні в школі курсів історії, основ правознавства інших гуманітарних предметів, де ці проблеми висвітлювалися. По-друге, врахована предметна особливість розуміння та пізнання права, що реалізується у правосвідомості в контексті соціальної обумовленості. По-третє, взято до уваги психологічні вимоги рівня особистісного розвитку майбутнього фахівця. Адже, суб'єкти, що пізнають право відрізняються один від одного соціальними позиціями та ролями, професією й походженням, майновим становищем, етнічними ознаками, світоглядною позицією тощо [9, с. 229].

Загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, в тому числі й правових, відображається в поняттях. Ознаки, що характеризують поняття є знаряддям пізнання істини та становлять його зміст. Відповідно опанування будь-якими предметними знаннями розпочинається із засвоєння понять, а їх утворення – складний процес, що передбачає порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення й умовиводи. Важливою передумовою успішного засвоєння поняття є така організація діяльності учнів, за якої формування поняття відбувається у ході його практичного застосування до відповідного матеріалу [8, с. 249].

Слід мати на увазі, що викладачеві доводиться часто шукати вихід із такої дидактичної колізії, як різне тлумачення правових понять різними авторами, в різних юридичних джерелах. Для самих педагогів ця колізія є зрозумілою: адже розвиваються межі людського пізнання, а в наш час ще й прискореними темпами; є різні наукові підходи, позиції, однак для учнів потрібно подавати поняття так, щоб була зрозуміла головна сутнісна характеристика, властивості й ознаки правового явища, що розкриває поняття. А тому самому педагогу доводиться визначатися, яким поняттям із низки наявних він буде оперувати разом із своїми учнями.

Звернемося до виявленого досвіду роботи педагогів-правознавців над поняттями. Ця складна дидактична процедура здійснюється поетапно:

- I етап – активізація знань, необхідних для формування нового поняття;
- II етап – ознайомлення з фактичним матеріалом, аналіз і узагальнення;
- III етап – формування поняття шляхом виокремлення найсуттєвіших ознак;
- IV етап – практичне оперування і теоретичне використання понять.

Тобто, алгоритм формування понять наступний: актуалізація вивченого – фактичний матеріал – узагальнення – формування нового поняття – використання.

Для учнів професійних ліцеїв, ВПУ, тобто тієї категорії, які підготовлені до вищого рівня навчальної діяльності, можна звернутися до методики сутніснотворчої роботи над поняттями. Уже сама назва методу говорить про поєднання двох компонентів: творчості та пошуку сенсу, або іншими словами, прояв творчості в пошуку сенсу. Алгоритм навчальної діяльності при такому підході дещо інший, аніж попередній зразок: осмислення; рефлексія; «проживання» учнем понять, цінностей; створення учасниками взаємодії свого індивідуального сенсу того чи іншого поняття, збагачення наявного сенсу, обмін сенсами.

Викладач пропонує різні визначення понять через надання інформації з підручників, довідкової літератури чи під час усної бесіди. Порівнюючи, аналізуючи наявні визначення учні виводять найповніше визначення поняття. На наступному етапі учні підбирають подібні поняття. Наприклад, щодо поняття справедливості подібними можуть бути чесність, порядність, принциповість. Далі (III етап) учням пропонується підібрати протилежні (антоніми) поняття до того, що вивчається. На IV і V етапах відповідно визначаються переваги та недоліки поняття і заключний етап – рефлексивний, на якому акцентується психологічний стан кожного учня при роботі над поняттям.

На наш погляд, такий підхід до роботи з поняттями сприятиме усвідомленню та глибшому їх вивченню, а, отже, ефективнішому використанню у практичній діяльності. Звичайно ж при такій методиці зростатимуть витрати робочого часу для її реалізації. Тому викладач має можливість вибору організаційних форм для використання цінного досвіду (етапи можна розтягнути в часі, окремі з них – перенести на домашню, поза навчальну, самостійну роботу тощо).

Одним із головних завдань вивчення правознавства є вироблення в учнів умінь і навичок діяти згідно з нормами права у конкретних життєвих ситуаціях, у трудовій діяльності. Це нелегке завдання викладачу доводиться вирішувати з урахуванням складності реалізації правових настанов на практиці. Правові норми добре виписані в законодавстві, не завжди добре діють на практиці. Поширеними є випадки їх порушення, прийняття протиправних рішень службовими особами і, навіть правниками, що особливо прикро та небезпечно.

Руйнування ж механізмів дій тих чи інших законів породжує правовий нігілізм, невіру в право і, зрештою, негативне ставлення до нього як до чогось декларативного і несправедливого. Це явище особливо є небезпечним для учнів ПТНЗ, серед яких чималий відсоток соціально незахищених, з девіантною поведінкою. До того ж юнаки та дівчата цього віку особливо вразливі до будь-яких проявів несправедливості.

Тривожним сигналом може слугувати той факт, що на питання розробленої нами анкети «Що, на вашу думку, сприятиме ефективному вивченню предмета «Основи правових знань» лише 25% учнів назвали відповідь: віра у дієвість і справедливість права. Тобто, ще не приступаючи до вивчення предмета, значна більшість учнів не вірить у цінність права як особливого способу практично-духовного освоєння соціальної дійсності.

Саме тому викладачеві правознавства доведеться зважати на соціальну назрілу потребу наuczіння учнів розумінню дій процедурних (процесуальних) механізмів, умінь використання їх у конкретних правових колізіях. Цьому сприятиме постійне звертання до аналізу типових ситуацій, коли ігнорується право, до розв'язання правових задач, підготовки юридично грамотно оформлених заяв, скарг, договорів, заповітів, доручень, контрактів тощо.

Почуття безпорадності, яке виникає в дітей та молоді, як наслідок несправедливостей поширених у багатьох життєвих ситуаціях і сферах життя: транспорті, в магазині, у сім'ї або школі, училищі, коли принижують їх людську гідність, сприяє посиленню правового нігілізму. І тому зовсім слушно педагоги акцентують необхідність постійного звернення при викладанні правознавства до конституційних і міжнародних стандартів правової поведінки та процедурних (процесуальних) механізмів.

Як слушно зазначає Н. Осипова, аналізуючи типові ситуації слід розглядати конкретні механізми їх вирішення, які статті або положення повинні бути використанні, хто з посадових осіб є відповідальний за виникнення правового конфлікту, який порядок оскарження їх дій [7, с. 39-40].

Окрім того, моделювання викладачем способів стимулювання учнів до вивчення предмета, постійного удосконалення їх правової культури, розширення правової компетенції та донесення до свідомості учнів розуміння стимулюючої ролі права у професійній діяльності сприятиме посиленню професійно-спрямованого викладання правознавства.

За нашим твердим переконанням, без розуміння аксіологічних сенсів права, предмети правознавчого характеру сприйматимуться не професіоналами, до яких відносяться й учні ПТНЗ, як складні, переобтяжені правовими та нормативними актами, вивчення й засвоєння яких потребує багато зусиль. Дослідники ціннісного підходу до права якраз науково обґрунтовують необхідність врахування цього аспекту при викладанні правознавчих дисциплін. А це своєю чергою, буде спонукати самих викладачів до глибокого осмислення цієї проблеми.

Традиційно поширеними методами викладання права, як й інших предметів гуманітарного циклу, були: лекція, розповідь, бесіда, евристична бесіда, семінарське заняття (поступово з вищої школи поширюються в останні роки і на професійно-технічну освіту) тощо.

Відомо, що від уміння викладача зацікавити своїм предметом залежить ефективність його вивчення. Таку думку висловили 60% опитаних учнів Львівських ПТНЗ сфери обслуговування стосовно предмету «Основи правових знань». Причому, назване вміння викладача, як і вміння доступно пояснювати навчальний матеріал, вони визначають домінуючими, за ним послідовно слідують: знання предмета (55%), розуміння педагогом учнів (55%), уміння урізноманітнювати заняття шляхом проведення рольових і ділових ігор, розв'язання різних правових ситуацій, використання диспутів, тренінгів тощо (50%).

Оскільки право відноситься до галузі стосунків, то в процесі його викладання центральне місце належить взаємодії викладача з учнями (студентами) та реалізації моделей взаємодії у правовому полі життєдіяльності. У зв'язку з цим, поруч із традиційними методами слід активніше впроваджувати інтерактивні методи навчання.

У практиці вивчення правознавчих предметів набувають поширення впровадження тренінгових форм навчання з використанням інших інтерактивних методів. Інтерактивні методи найбільше відповідають особистісно орієнтованому підходу до навчання. Викладач при такому підході виступає найчастіше в ролі координатора процесу навчання, лідера групи, помічника, диригента, каталізатора спілкування та створення умов для виявлення ініціативи з боку учнів.

Таким чином, зважаючи на постійне оновлення змісту професійної підготовки, надання навчальним закладам, а, отже, кожному викладачеві більшої автономності в питаннях організації, змісту, методичного забезпечення навчання, нами вважалось доцільним виокремити аспекти професійно спрямованого викладання предмета як провідного в контексті професійної адаптації. Обґрунтування у змісті цілемотиваційного, аксіологічного, знаннєвого, процесуального аспектів предмету слід поєднувати з традиційною й інтерактивною методиками його викладання в ПТНЗ.

Література:

1. Дегтярьова Г. С. Концептуальні положення професійно спрямованого викладання предметів гуманітарного циклу в ПТНЗ // Гуманітарна освіта і виховання особистості / За ред. Г. П. Васяновича. – Львів: В-во “Сполом”, 2004. – С. 49-66.
2. Дегтярьова С. Г. Дидактична складність формування правової культури учнів ПТНЗ / Педагогіка і психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал, 2006. – № 4. – С. 30-40.
3. Камінецький Я. Г. Професійно-технічна освіта: виклики сьогодення і потреби системних змін / Педагогіка і психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал, 2007. – № 6. – С. 237-241.
4. Козюбра М. І. Право та культура: теорія і практика. – К., 1997. – 250 с.
5. Кузнецов В. І. Розуміння права: методи та моделі філософії права // Філософська думка, 2004. – № 1. – С. 120-136.
6. Ничкало Н. Г. Адаптація професійна // Енциклопедія Сучасної України / Координаційне бюро ЕСУНАНУ: керівник наук.-ред. підготовки ЕСУ М. І. Железняк. – К., 2001. – Т. 1. – С. 179-180.
7. Осипова Н. П. Подолання правового нігілізму як основоположна проблема ефективності правової освіти // Правова освіта й соціалізація учнівської молоді в умовах реформування українського суспільства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 9-10 січня 2003. – Харків: ХОНМІБО, 2003. – С. 35-43.
8. Поняття // Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / Уклад. С. У. Гончаренко та ін.; За ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – С. 249.
9. Філософія права: Навч. посіб. / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачка, С. І. Максимов та ін. За заг. ред. О. Г. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 272 с.

Обосновываются теоретические основы и рассматриваются методические подходы к преподаванию правоведения в контексте профессиональной адаптации учащихся ПТУЗ.

The theoretical principles are grounded and methodical approaches of jurisprudence teaching are examined in the context of vocational schools students' professional adaptation.